

FRI-ONLINE- LTLHP(S)-11

**FOR THE SIMPLE SENTENCE WITH CIRCUMSTANT EXPLANATION
OF THE DISCOUNT IN THE BULGARIAN LANGUAGE**

Donka Radeva Ilieva, PhD student

Senior teacher in philosophy, history, bulgarian language and literature-
first professional qualification

“Vasil Levski” secondary school, Dulovo, Silistra Region

Phone: 0886368008

E-mail: ilieva_d@mail.bg

Abstract: *The article presents the simple sentences with a secondary part adverbial modifier for retreat. The adverbial modifier is usually associated with those parts of the sentence that carry the meaning of "action / state", therefore it most often explains the verb predicate. The specific specialties of the simple sentences for retreat are reflected by tracing the changes that occur with them overtime. The use of simple sentences for retreat in the Old Bulgarian language is presented by the discovery of characteristic features and peculiarities.*

There is also a place for the simple sentences in the modern Bulgarian language. A semantically - semantic characteristic of the simple sentences is presented, in which the adverbial modifier for retreat is expressed through verbal adverb. The specific features of the verbal adverb are revealed. The examples that are included in the study are extracted from texts of the Bulgarian fiction.

Keywords: *syntax, Bulgarian language, sentence, difficult sentence, depreciatory references*

JEL Codes: L29

ВЪВЕДЕНИЕ

Статията представя простите изречения с обстоятелствено пояснение за отстъпка, като проследява отстъпителната семантика както в старобългарските изречения, така и в простите изречения от съвременния български книжовен език,

Обстоятелственото пояснение обичайно се свързва с онези части на изречението, които са носители на **значението ‘действие / състояние’**, затова най-често пояснява глагола сказуемо. “ [Недев, 1992: 114] Когато са изразени чрез такава част на речта, на която синтактичната ѝ функция на обстоятелствено пояснение е основна и първична, а това са наречията и деепричастията, тогава говорим за обстоятелствени пояснения, изразени чрез морфологизирани части на изречението. [Недев, 1992: 115]

Ако са изразени чрез част на речта, за която тази синтактична функция не е първична, а е вторична и неосновна, имаме обстоятелствени пояснения, изразени чрез неморфологизирани части на изречението“. [Недев, 1992: 115]

Обстоятелствените пояснения в българския език биват няколко вида, един от които е обстоятелственото пояснение за **отстъпка**. Именно този вид е предмет на разглеждане в настоящия доклад.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Обстоятелствено пояснение за отстъпка, **ИЗРАЗЕНО ЧРЕЗ МОРФОЛОГИЗИРАНА ЧАСТ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО, СВЪРЗАНА** със сказуемото, носител на значението ‘действие/състояние’:

1.1. Обстоятелствено пояснение за отстъпка, изразено чрез **наречие**:

1.1.1. В старобългарски наречието с отстъпителна семантика **тѣуиѣ** ‘тъкмо, освен, само, единствено’ е образувано от прилагателно име с окончание **-ѣ** (наподобяващо окончанието за вин. и тв. падеж, ед. ч. на имена от женски род, а- и ѣ-основи): **дрѹѹзиѣ же искоушениѣ тѣуѣѣ прѣшениѣ оубогаша сѣ** (*Супрасълски сборник*, л. 85, 19); **тѣуиѹ рече хѹлшти болашнихъ тѣмь. нѣ и расъповати хотѣниѣ ихъ** („Тѣкмо / само рече: „Хулете боледуващите

от него (т.е. от сребролюбieto), но и изкоренявайте тяхното желание (за придобиване)“, тѣуию (= тѣуыж) – наречие ‘тъкмо, само’, *Златоструй* от XII в., л. 173б⁵⁸. [Георгиева, 2013]

Този начин за изразяване на обстоятелственото пояснение за отстъпка съществува и в съвременния български език. Включването на наречие в просто изречение за изразяване на отстъпка се среща сравнително често. Обикновено чрез обстоятелственото пояснение се изразява състояние. Напр.: *Ноцта беше все още лятна, макар вече доста хладна.* (Д. Талев, „Хилендарският монах“)

Отстъпката се откроява ясно – както чрез употребата на *макар*, така и чрез антонимното противопоставяне на „лятна“ и „хладна“ в рамките на контекста. Освен това отстъпителната семантика е допълнително подчертана чрез включването в изречението на две наречия, употребени последователно: *вече* (със значение на усилване, увеличаване) и *доста* (със сходно значение – „в голяма, висока степен“).

Отстъпителна семантика се наблюдава и в следното изречение: „*Едва към края на деня той изказа мъката си, макар само с няколко неясни думи.*“ (Д. Талев)

И тук употребата на *макар* откроява отстъпителната семантика, като наречието *само* внася допълнителен смислов оттенък със значение на „малко, крайно пестеливо“.

Освен като наречие тѣуиж функционира още като съюз и частица. [Граматика, 1993: 322]

1. Съюз:

а) разделителен съюз със значение ‘тъкмо, само, единствено’: вѣдѣ стѣуѣ вѣжнн. тѣуыю не знаю ѱлѣка развѣ ѱеже ѱсмы слышалѣ въ стѣухѣ ѱвангѣлннхѣ – „Зная, свети отче, тъкмо/само не зная човека, освен което съм слушал в Светото евангелие“, *Търж*, л. 75б;

б) съюз за цел с ограничителен оттенък ‘ако би само, ако само’; в) условен съюз с ограничителен оттенък ‘така че, ако само’.

2. Частица:

а) обобщителна частица при отрицание без гръцко съответствие ‘съвсем/не/’, напр.: *ѱще ли ѱеже о страсти тѣуыж не вѣси. томоу та наоуѣж, Супрасълски сборник*, л. 476, 4-5;

б) подбудителна частица при повелително наклонение ‘само, ето’, напр.: тѣуыю насѣи браздоу не во ѱсть съде рала погроузити – „Само насей браздата, защото тук не трябва да забиваш рало“, *Злат*, л. 162а).

1.1.2. В старобългарски *наречието* с отстъпително значение тѣкѣмо ‘тъкмо, само’ е образувано от прилагателно име с окончание -о, напр.: *не жажю же плакати сѣ ... нѣ тѣкѣмо въ дѣи слѣзѣ испоуѣающе горькѣ* („Не желая да плачете, но тъкмо/само в душата си да проливате горчиви сълзи“, тѣкѣмо – наречие ‘тъкмо, само’, *Злат*, 165в); *не молениѣ трѣвоуѣтъ. нѣ правѣна вѣрѣи и любѣвѣ тѣкѣмо достоини къ немоу въсходимѣ* („Не очаква/изисква (от нас) молене, но само с чиста вяра и любов сме достойни да отидем при Него“, тѣкѣмо – наречие ‘само’, *Злат*, 167в); *не хвалимѣ тѣкѣмо оустѣ бѣ* („Да не хвалим само с уста Бога“, тѣкѣмо – наречие ‘тъкмо, само’, *Злат*, 173б); *хотѣниѣ женѣ тѣкѣмо исцѣли дѣщерѣ* („Тъкмо/само желанието на жената изцели дъщерята“, тѣкѣмо – наречие ‘тъкмо, само’, *Злат*, 180а); *не мѣнимѣ того къ пианѣмѣ. тѣкѣмо речѣна. нѣ и къ имоуѣнимѣ богатѣство тѣлѣнно* („Да не мислим, че това е речено само към пианите, но и към притежаващите тленно богатство“, тѣкѣмо – наречие ‘само’, *Злат*, 31в); *радоуимѣ же сѣ правѣднѣи хѣ дѣла. не тѣкѣмо живѣ соуѣ. нѣ оумѣрьшь* („Да се радваме заради праведните не само докато са живи, но и след като починат“, тѣкѣмо – наречие ‘само’, *Злат*, 31в).

⁵⁸ Преобладаващата част от цитираните употреби са извлечени из ркп. Ф.п.І.46, *Златоструй* (= Злат) и *Тържественик* (= Търж) от XII в. РНБ – Санкт Петербург, руски препис на старобългарски книжовен паметник от епохата на цар Симеон. Обстоятелствените пояснения за отстъпка в ръкописа досега не са били обект на проучване. Старобългарският книжовен език в ръкописа е русифициран в минимална степен, в резултат на което във формата на наречието вм. изконното старобългарско окончание -« стои руското окончание -ю.

Този начин за изразяване на обстоятелственото пояснение за отстъпка съществува и в съвременния български език.

1.2. Обстоятелствено пояснение за отстъпка, изразено чрез *деепричастие*:

Този начин за изразяване на обстоятелственото пояснение за отстъпка съществува в съвременния български език, но не е познат на старобългарския книжовен език, тъй като в него отсъства деепричастие.

Смислово-семантична характеристика на простото изречение в съвременния български език е наличието на едно предикативно ядро. Наличието на деепричастие в границите на простото изречение оформя втори предикативен център, т.е. откроява се вторична, зависима предикация, чиито темпорални характеристики се определят спрямо времето на глагола сказуемо в изречението. [Пометкова, 2007: 237-242]

Включената втора събитийност „обогатява“ изречението, придавайки му допълнителна, доуточняваща информация, като важна особеност е едновременност на протичане на двете действия с един и същ вършител. В резултат: синтактичната конструкция, реализирана чрез включване в нея на деепричастие, усложнява своята семантична структура, т.е. простото изречение, остава по **форма** монопредикативно, но по **съдържание** вече е полипредикативно (полисъбитийно), напр.: *Но аз седнах, оглеждайки критично стените и тавана на апартамента* (Атанас Наковски). Тук се наблюдава както едносубектност (един и същ вършител - аз), така и едновременност на действията: *сядам, оглеждайки се*.

В изречение, усложнено с деепричастна конструкция, отстъпителната семантика се реализира чрез представяне на отношения между събития, т.е. деепричастието означава действие, което не е достатъчно основание, за да отмени реализирането на действието, изразено с глагола сказуемо в изречението. [Пометкова, 2017]

Отстъпителното значение няма формален изразител, чрез което да се заявява и демонстрира. Отстъпителната семантика е имплицитна, „скрита“ и се уточнява на базата на контекста. Напр: *Прекарвайки дните си в отровната атмосфера на тютюневите складове, тя жадуваше за слънце и въздух* (Д. Димов). Ако приложим метода на преобразуването и на мястото на причастната конструкция употребим подчинено изречение, ще наблюдаваме директно изразяване на отстъпителна семантика, срв.: *Макар да (че) прекарваше дните си в отровната атмосфера на тютюневите складове, тя жадуваше за слънце и въздух*.

По същия начин при прилагане метода на преобразуването можем да наблюдаваме трансформирането на имплицитна отстъпителна семантика, изразена чрез причастна конструкция в простото изречение, в директно изразена отстъпителна семантика в подчинено изречение, срв.: *Борис извади писмото от портфейла си, гледайки лицето ѝ с известна тревога* (срв. с: *Борис извади писмото от портфейла си, макар че гледаше лицето ѝ с известна тревога*); *Директорът остана сам, изпитвайки неясно чувство на тъга, на горчивина и неудовлетвореност от живота* (срв. с: *Директорът остана сам, макар че изпитваше неясно чувство на тъга, на горчивина и неудовлетвореност от живота*); *А сега тази любов си отиваше, оставяйки в душата ѝ мрак и студенина* (срв. с: *А сега тази любов си отиваше, макар да оставяше в душата ѝ мрак и студенина*).

Вариант на включване на деепричастие в границите на простото изречение е употребата на деепричастна конструкция като самостоятелно вметната синтактична единица. Мястото на деепричастието в границите на простото изречение не е строго фиксирано – то може да заема различни позиции. Деепричастната конструкция се намира в интерпозиция – разделя частите на изречението, като допълва и доуточнява информацията, напр.: *През екрана, идвайки насреща ни, се мяркаха голи скали и гористи склонове, дървета със сънни листа и безкрайни хълмисти полета, села, градове...* (Атанас Наковски).

Понякога деепричастието може да се намира в началото на изречението – започвайки с него, авторът акцентира допълнително на действието на субекта. Това придава допълнителен емоционален отгънък на изречението, напр.: *Клатушкайки се в тъмното и в несвързан пиянски разговор, те поеха за Щетино* (Елин Пелин)

Деепричастната конструкция може да се намира и в постпозиция.

— *Не особено — каза Бенц, потискайки някакво странно, нелепо угнетение („Поручик Бенц“, Д. Димов).*

Деепричастните конструкции в посочените случаи усложняват семантичната структура на простото изречение. Те са едносубектни с глагола сказуемо, като допълват и уточняват неговото действие. Освен това при съпоставяне с обособените части на изречението, установяваме, че деепричастните конструкции се доближават по синтактичните си признаци до тях.

2. **Обстоятелствено пояснение за отстъпка, ИЗРАЗЕНО ЧРЕЗ НЕМОРФОЛОГИЗИРАНА ЧАСТ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО, СВЪРЗАНА със сказуемото, носител на значението ‘действие/състояние’:** и видѣ ѹлкъы си на стѣго Ннколѣ праздниество ндоуща. мѣногы съ свѣщамн въ църкѣвъ къ стѣоумѣ Ннколѣ на канонѣ. да н онѣ коупн свѣщю. протнвоу оубожествоу своѣмоу. вѣ ко оубогѣ велѣмн ‘и той купи свещ въпреки (независимо от) своята бедност’: протнвоу оубожествоу своѣмоу, предложно-падежно съчетание в дателен падеж, *Търж*, 71г);

В съвременния български език отстъпителното значение може да се изрази чрез съвместяване на два контрастни признака на един и същ субект. Особеност на признаците е, че те са несъчетаеми, характеризират се с несъвместимост и явно несъответствие. За да придобие експлицитен изказ отстъпителното значение, предлогът **въпреки (а в други случаи и макар)** се съчетава със съществителни, означаващи външни признаци или изобразяващи емоция, както и такива, които посочват психическо състояние, морални категории, мисловни процеси и др. Напр.: *Провалът трябваше да се спре, макар и с цената на неописуеми изтезания, на пълно отричане от себе си.* (Д. Димов)

Въпреки мрачните изгледи за евреите той си оставаше в добро настроение. („Тютюн“, Д. Димов)

В примера се наблюдава антонимно противопоставяне: мрачни (изгледи) – добро (настроение). Използваният антонимичен контекст ясно демонстрира отстъпителното значение. Авторът акцентира върху отстъпителната семантика, без да я откроява формално (чрез запетая).

Друг тип отстъпително значение се наблюдава при изобразяване на сблъсък на субекта с някакъв феномен, явление, обстоятелство, както и при пренебрегване, игнориране на тези явления, феномени, обстоятелства. При изграждане на смислово-синтактичната структура се включват абстрактни съществителни, напр: тъга, отричане от себе си, напр.: *В тази мелодия вече можеше да се долови, макар и изкълчена, човешка тъга.* (Д. Димов)

3. **Обстоятелствено пояснение за отстъпка, ИЗРАЗЕНО ЧРЕЗ МОРФОЛОГИЗИРАНА ЧАСТ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО, ДУБЛИРАНА ОТ НЕМОРФОЛОГИЗИРАНА ЧАСТ НА ИЗРЕЧЕНИЕТО, СВЪРЗАНА със сказуемото, носител на значението ‘действие / състояние’.** Този начин на изразяване на обстоятелствено пояснение за отстъпка е характерен за българския книжовен език в миналото и днес, напр.: не мѣножествѣмъ во тѣуию оунии юсть съборъ съ („Не с/заради множеството тъкмо/единствено е по-добър този събор“, тѣуию – наречие ‘тъкмо, единствено’, мѣножествѣмъ - съществително име от ср. р. ед. ч. в Тв. п., *Злат*, 183в); се оубо слышавѣша не мѣзѣмъ пециі сѧ о приснѣихѣ вѣрою тѣуию. а о причинѣхѣ не вѣрѣши („Слушайки това, не можем да се грижим с вяра тъкмо/единствено за сегашните (си грехове), а за предишните да не се грижим“, тѣуию – наречие ‘тъкмо, само’, вѣрою - съществително име от ж. р. ед. ч. в Тв. п., *Злат*, 158в); тѣ, гѣи, молѧ азѣ грѣшнѣи и не имѣѧ помощника никогоже, нѣ тѣкмо на тебе единого бѧ възыраѧ и о тебе сѧ хвала и о тебе сѧ ѡтѣшѧ. и азѣ единъ есмь въ сѣи пѣстыни и не имѣѧ ничтоже съ собож, тѣкмо жезлъ едины („Слушайки това, не можем да се грижим с вяра тъкмо/единствено за сегашните (си грехове), а за предишните да не се грижим“, тѣкмо – наречие ‘тъкмо, само’, *Безименно житие на св. Йоан Рилски [Иванов, 1936: 28 – 37]*).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Примерите, които са включени в изследването, са извлечени от текстове на българската художествена литература. Чрез тях се доказва, че простите изречения с отстъпителна семантика обогатяват българския език, като придават допълнителна емоционална окраска на контекста.

REFERENCES

Andreychin, L.(1986). From the History of Our Linguistic Construction, Ed. People's Enlightenment, S., p. 62 **(Оригинално заглавие: Андрейчин, Л. (1986) От историята на нашето езиково строителство, изд. Народното просвещение, С. с. 62)**

Alexandrova, T. (2008). The Bulgarian literary language as a national identification project during the Revival // In: Bulgarians, literature, the language of the XIX - XX century, BAS, Institute for Bulgarian language "Lyubomir Andreychin" **(Оригинално заглавие: Александрова, Т. (2008). Българският книжовен език като националноидентификационен проект през Възраждането // В: Българите, книжовността, езикът XIX – XX век, БАН, Институт за български език „Любомир Андрейчин“).**

Grammar of the Old Bulgarian language. Publishing house of BAS. Sofia, 1993, pp. 322 **(Оригинално заглавие: Граматика на старобългарския език. Издателство на БАН. София, 1993, с. 322; Старославянский язык по рукописям X - XI вв. Москва, 1984, с. 712)**

History of the New Bulgarian Literary Language, BAS, Sofia 1989. **(Оригинално заглавие: История на новобългарския книжовен език, БАН, С. 1989)**

Ivanov, J. Lives of St. Ivan Rilski. With introductory notes by J. Ivanov. Yearbook of Sofia University. Faculty of History and Philology. 32, 1936, pp. 28 – 37. **(Оригинално заглавие: Иванов, Й. (1936) Жития на св. Ивана Рилски. С уводни бележки от Й. Иванов. Годишник на СУ. Историко-филологически факултет. 32, с. 28 – 37)**

Nedev, Iv. (2014). Bulgarian language. Syntax and Punctuation, Ed. RITT, Silistra, p. 361. **(Оригинално заглавие: Недев, Ив. (2014). Български език. Синтаксис и пунктуация, Изд. РИТТ, Силистра, с. 361)**

Pometkova, J. (2007) Inserted deep-participatory instructions in the Bulgarian language // In: Proceedings of the Scientific Center “St. Daziy Dorostolski”. Book II. Silistra, 237-242. **(Оригинално заглавие: Пометкова, Я. (2007) Вметнати деепричастни конструкции в българския език // В: Известия на Научен център “Св. Дазий Доростолски”. Книга II. Силистра, с. 237-242)**

Pometkova, J. (2017) Representation of causal relations for retreat in the Bulgarian sentence // In: Sacred language. Anniversary collection on the occasion of the 70th anniversary of Prof. Dr. Penka Radeva. IM "St. St. Cyril and Methodius", Veliko Tarnovo **(Оригинално заглавие:**